

ЎЗБЕК ХАЛҚ ОҒЗАКИ ИЖОДИДА ДЕҲҚОН ОБРАЗИНИНГ ЭПИК ТАЛҚИНИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7809487>

Тўраева Лайло Омоновна

БухДУ Ўзбек тили ва адабиёти кафедраси ўқитувчиси

Аннотация. *Ўзбек халқ оғзаки ижодида деҳқон образи орқали оддий меҳнаткаш инсоннинг типик вакили сифатида талқин қилинади. Деҳқончилик халқимиз маданияти тарихида шакланган биринчи касблардан бири бўлиб, фольклор асарларида бу касбга муносабат кўпинча деҳқон образи тимсолида бадиий ифода этилади. Ушбу мақолада деҳқонлар ҳаёт тарзининг ўзбек фольклори жанрларидаги бадиий ифодаси ёритиб берилади.*

Калит сўзлар: *деҳқон, деҳқончилик, мақол, топишмоқ, қўшиқ, афсона, ривоят, эртак, достон, болалар қўшиқлари, Хизр, Бободехқон, бугдой.*

Аннотация. *В узбекском фольклоре образ земледельца трактуется как типичный представитель простого рабочего человека. Земледелие – одна из первых профессий, сформировавшихся в истории культуры нашего народа, и в фольклорных произведениях отношение к этой профессии часто художественно выражается в образе земледельца. В данной статье освещается художественное воплощение крестьянского быта в жанрах узбекского фольклора.*

Ключевые слова: *крестьянин, хозяйство, пословица, загадка, песня, легенда, повествование, сказка, эпос, детские песни, Хизр, Бабадехкан, пшеница.*

Annotation. *In Uzbek folklore, the image of a farmer is interpreted as a typical representative of a simple worker. Agriculture is one of the first professions formed in the history of the culture of our people, and in folklore works the attitude to this profession is often artistically expressed in the image of a farmer. This article highlights the artistic embodiment of peasant life in the genres of Uzbek folklore*

Keywords: *a peasant, an economy, a proverb, a riddle, a song, a legend, a story, a fairy tale, an epic, children's songs, hizr, Babadekhan, wheat.*

Ўзбек халқ оғзаки ижодида деҳқон образи ўзига хос муҳим ўрин тутди. У ўзида меҳнаткаш инсон образининг муҳим қирраларини умумлаштириб келади. Фольклоршуносликда бу образни нафақат халқ бадиий тўқимасининг маҳсули сифатида, балки тарихий ҳаётнинг образ сифатида ҳам ўрганиш мумкин. Чунки деҳқончилик халқимиз маданияти тарихида

шаклланган биринчи касблардан биридир. Шунинг учун фольклор асарларида бу касбга муносабат кўпинча деҳқон образи тимсолида бадиий ифода этилади.

Деҳқонлар ҳаётига муносабат ўзбек фольклорининг катта-ю кичик жуда кўп жанрларида: мақол, топишмоқ, кўшиқ, афсона, ривоят, эртак, достон, болалар кўшиқлари ва ўйинларида кузатилади.

Деҳқончилик юмушлари: ерни ҳайдаб, экин экишга тайёрлаш, экинни экиб парвариш, ҳосилни ўриб-йиғиб олиш, олинган ҳосилга ишлов бериб, уни истеъмолга яроқли ҳолга келтириш жараёнида айтиладиган кўшиқлар ўзбек халқ оғзаки ижоди жанрлари орасида “деҳқончилик поэзияси” ёки “деҳқончилик кўшиқлари” номи билан алоҳида туркумни ташкил этади.

Деҳқонларнинг ҳаёти ва меҳнат шароитига хос бўлган тушунчалар, иш қуроллари, улардан фойдаланиш тажрибаси ҳамда экин экиб парваришга алоқадор тақвим ва билимлар мажмуаси, деҳқончилик касбига лирик ва эпик муносабат деҳқончилик билан боғлиқ тарзда яратилган фольклор намуналарининг асосий мазмунини ташкил этади. Уларни ўрганиш орқали деҳқончилик касбига ва деҳқонлар ҳаётига алоқадор муҳим жиҳатларни билиб олиш мумкин.

Ўзбек халқ деҳқончилик кўшиқларида деҳқон образи асосий ўрин тутди. У ўзида меҳнаткаш инсон образининг муҳим қирраларини умумлаштириб келади. Ўтмишда яратилган меҳнат кўшиқларида деҳқон образи ўрта асрлардаги меҳнаткашларнинг энг ночори ва камбағали образини ўзида ифода этади. Шунинг учун улар жуда камбағал қиёфада, йиртиқ-ямоқ чопонларда, оч-наҳор қилиб кўрсатилади. Уларнинг турмуш тарзи жуда рангсиз акс эттирилади.

Эртак ва достонларда, афсона ва ривоятларда деҳқон образи ўрта асрлардаги меҳнаткашларнинг энг ночори ва камбағали образини ўзида ифода этади. Хусусан, маиший эртакларда бу кузатилади. Шунинг учун улар жуда камбағал қилиб тасвирланади. Масалан, йиртиқ-ямоқ чопонларда, оч-наҳор қилиб кўрсатилади. Уларнинг турмуш тарзи жуда рангсиз акс эттирилади. Бироқ улар ақл-заковатда, куч-қудратда ягона қилиб кўрсатилади.

Айрим эртакларда деҳқон ва дев образлари ёнма-ён тасвирланиши кузатилади. Бу ўринда “Авесто”да келтирилган қуйидаги парча алоҳида эътиборни тортади: “Қачонки эгатларда уруғ етилса, девлар ўринларидан

кўпадилар. Қачонки буғдой гуркираб кўкарса, девлар даҳшатдан титрай бошлайдилар. Қачонки буғдой ун бўлса, девлар нола чекадилар. Қачонки буғдой хирмонга уюлса, девлар нобуд бўладилар. Қай бир хонадонда буғдой бош чиқарса, у хонадонга девлар яқинлаша олмайдилар. Қай бир хонадонда буғдой бош чиқарса, у хонадондан девлар узоклашадилар. Қай бир хонадонда буғдой омбори бўлса, гўё қиздирилган темир девлар бўйинини чирмаб ташлайди”.⁴⁷

Ўзбек халқ деҳқончилик кўшиқларида деҳқон образи меҳнаткаш халқнинг реал образини, ҳаққоний турмуш тарзини, унинг асрий орзу-интилишларини ўзида бадиий акс эттириб келади.

Деҳқончилик кўшиқларида фақат деҳқон эмас, унинг атрофида фаолият юритадиган бошқа кишилар: ерни ижарага берувчи золим бойлар, солиқчилар, деҳқондан назр талаб қилувчи мулла ва эшонлар сатира ва юмор орқали талқин қилингани кузатилади.

Ўлсин, бойнинг оти ўлсин,

Томорқамни яксон қилди.

Оти ўлмаса ўзи ўлсин,

Бизларни хонавайрон қилди.

Деҳқон образи бор жойда очкўз бой образи ҳам келтирилиши бежиз эмас. Чунки ўтмишда ҳамма деҳқоннинг ҳам ўз ери бўлмаганлиги учун бойларга ёлланиб ишлашга мажбур бўлишган. Жуда кам иш ҳақи учун деҳқон эртадан кечгача тинимсиз меҳнат қилгани кўшиқларда алам билан куйланади. Аммо баъзан нобакор бойлар уни-бунини баҳона қилиб, деҳқонга шу арзимаган иш ҳақини ҳам бермасликка уринишган. Бу ҳақиқат фольклор ва ёзма адабиётда алоҳида талқин қилинган. Масалан, деҳқонларнинг ўз меҳнатига яраша ҳақ олмаганлиги, камситилганлиги мотиви “Ёзи билан Зебо” достонида, ёзма адабиётда Ойбекнинг “Қутлуғ қон” романида Мирзакаримбойнинг ўз жияни Йўлчини алдаб ишлатгани мисолида ёрқин тасвирланган.

Ўтган асрда яратилган пахтакор деҳқонлар кўшиғида қитмир табелчи, танбал ва худбин бригадиру раислар танқид остига олинганлиги кузатилади. Булар орқали деҳқонларнинг сатирик кўшиқлари ҳам шаклланиганини қайд қилиш мумкин. Кўпинча улар халқ анъанавий кўшиқларидаги бир образни бошқа образга алмаштириш ҳисобига яратилгани кўринади:

Ошқовокни қайнатиб,

Қора чойнак қайнайди,

⁴⁷ Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқар Маҳкам таржимаси. – Тошкент: Шарқ, 2001.

Ёғини олган хўжайин . Мехнаткашни ишлатиб, Жонини олган хўжайин.	Ёғини олган табелчи . Ёкутойни ишлатиб, Жонини олган табелчи.
---	--

Ўзбек фольклорида деҳқонлар томонидан яратилиб, асрлар давомида ижро қилиниб келинган халқ оғзаки ижоди ҳозиргача кўпроқ деҳқончилик кўшиқлари ва улардаги анъанавий образлар ўрганилиб келинган, холос. Ҳолбуки, ўтган асрда деҳқон фольклорида юқоридаги каби янги деҳқон, табелчи, бригадир, раис, ҳисобчи сингари бир қатор янги образлар ҳам пайдо бўлганини, улар гоҳ ижобий, гоҳ салбий, гоҳ сатирик, гоҳ юмористик руҳда талқин этилганини инкор қилиб бўлмайди.

Халқ орасида шаклланган деҳқон билан боғлиқ эътиқодий қарашлар у ҳақда бир қатор афсоналар яратилишига замин бўлган. Ўзбек фольклорида деҳқончилик пирлари ҳақида турли афсоналар мавжуд. Деҳқончилик билан боғлиқ афсоналар орқали аграр культлар ҳақида маълумотлар олиш мумкин.

Ўзбек афсоналарида буғдой экиб, деҳқончилик қилиш анъанасининг юзага келиши серҳосиллик, доимий яшиллик ва ҳаёт суви тимсолига айланган афсонавий персонаж – Хизр номи билан боғлаб талқин қилинади. Ҳикоя қилинишича, кунлардан бир куни Бободехқон йўлда кетаётиб, бир жойда ухлаб қолибди ва туш кўрибди. Тушида оппоқ соқоли кўксига тушиб турган бир нуроний чол унинг кўлига биттагина буғдой донини бериб: “Мана бу жаннатий неъматни авайлаб-асра, у бола-чақанга ризк бўлади. Ерни яхшилаб ҳайдаб, мана шу донни экиб кўй, илоҳим баракасини берсин!” – дебди. Бободехқон уйғониб қараса, теварак-атрофида ҳеч ким йўқ, кўрганларининг бари туш экан. Аммо кафтида нимадир борга ўхшаб туюлибди, кўлини очиб қараса, биттагина дон турган эмиш! У донни кўтариб уйига жўнабди. Йўлда бир булоққа дуч келибди. Сув ичгиси келиб, булоққа энгашибди ва ҳовуч-ҳовуч сув олиб ичибди. Юз-кўлини ҳам ювгач, ҳалиги дон эсига келиб, кўлини очиб қараса, дон йўқ эмиш. “Хизр бува берган ризкни йўқотганим яхши бўлмади. Энди ўша дон оёқ ости бўлиб, увол бўлмасин” деб ўйлаб, булоқнинг атрофини айлангириб девор урибди. Булоқ суви чиқиб турсин учун девор тагидан озгина тешик ҳам қолдирибди. Шундан кейин Бободехқон ўз қишлоғига қайтиб кетибди. Орадан анча вақт ўтиб, ёз кунларининг бирида нима бўлибди-ю, Бободехқоннинг яна ўша булоқ томон йўли тушиб қолибди. Қирдан ошиб ўтаётганда узоқдан ўзи қурган кўрғон ичида нимадир олтиндай товланиб турганига кўзи тушибди. Бориб кўрса, Хизр бува берган ўша бир дона буғдой донидан кўкариб чиққан майса

ўсиб бош олган ва пишиб етилиб, бўлиқ, кўша бошоғини эгилтириб турган эмиш. Буни кўрган Бободехқон хурсанд бўлиб, донларни олиб, қишлоғига қайтиб борибди ва ўз ерига дон сешиб, буғдой экибди. Буғдой экиб, деҳқончилик қилиш ана шундан келиб чиққан, дейдилар.

Хуллас, деҳқон образи халқ ижодиётининг барча жанрларида ўзига хос тарзда намоён бўлади ва бундай ижод намуналарини ўрганиш орқали маданиятимиз ва маънавиятимиз тарихини ўрганиш билан бирга ёшларимизни ушбу меҳнат соҳибларига нисбатан хурмат ва муҳаббат руҳида тарбиялашда муҳим восита вазифасини ўтай олади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Аскар Маҳкам таржимаси. – Тошкент: Шарқ, 2001.
2. Жўраев М. Деҳқон дала айланди. // Наврўз байрами. – Тошкент: Фан, 2009, 194-212-бетлар.
3. Ураева Д. С., Назарова Г. П. ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК АДАБИЁТИДА ҚУШЛАР ОБРАЗИ //МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА. – 2020. – Т. 3. – №. 4.
4. Saidahmedovna U. D., Qizi R. G. B. Beliefs About the " Tree of Life" in Uzbek Folklore //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 8.
5. Saidahmedovna, Uraeva Darmon, and Rustamova Gavhar Bahron Qizi. "Beliefs About the " Tree of Life" in Uzbek Folklore." *Middle European Scientific Bulletin* 8 (2021).
6. Тураева Л.О. ARTISTIC AND COMPOSITIONAL FEATURES OF HARVEST SONGS//Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR) 2021.- С. 629-634.
7. Safarova H. "HAPPINESS IS THE FLAG LANGUAGE, FROM HAPPINESS I AM ALSO A TONGUE!"... ON THE EXAMPLE OF THE WORK OF THE POET SAMANDAR VOHIDOV //Конференции. – 2020.
8. Baqoevna R. M., Oxunjonovna S. H., Qodirovna A. Z. ANALYTICAL AND SYNTHESIZED FOLKLORISM IN NAVOI'S WORK //Journal of Contemporary Issues in Business and Government. – 2021. – Т. 27. – №. 2. – С. 1626-1633.
9. Omonovna T. L. Artistic understanding of peasant life in proverbs //Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences. – 2022. – Т. 9. – С. 47-49.

10. Darmon U., Rano R., Dilshod R. The Stylization of Prose Tales in Uzbek Children's Literature //Religación. – T. 4. – C. 170-174.

11. Rajabova R. Z. A LITERARY RIDDLE FROM A FOLK RIDDLE //European Scientific Conference. – 2020. – C. 139-141.